

Illúziótlanul, szilárdan

A Tamási-díjas Elek Tibor köszöntése

A Tamási-émlékév díjazottjának, Elek Tibornak a bemutatásához és köszöntéséhez kapóra jött az általa szerkesztett folyóirat, a *Bárka* legfrissebb számában közzé tett esszéje, amelyik a kortárs erdélyi irodalom általa talán legtöbbször becsült szerzőjét, Székely Jánost „az illúziótlan gondolkodás” megtestesítőjeként méltatja. E jellegzetes életfilozófia, a társadalmi szerveződéssel és a létezéssel kapcsolatos szemléletmód képviselőjében mintha önmagát is láttatná, annyira azonosul az okfejtésével, érvelésével, végső soron: a világképével, nézetei rendszerével. Szinte ennek tanúsításául a mind próza- és dráma-, mind esszéíróként valóban – ahogy egy lelkesült lírikus köszöntője lefestette – irodalmunk e végvidékén „magányos magaslattá” vált Székelytől már a doktori disszertációjában, majd a róla írott monográfiában is kiemelt két verset, *A folyót*, illetve *A veszteseket*. Az előbbi érzékeltetheti, hogy a mai „illúziótlan” Tamási-díjazandó esetleg hogyan fogadhatja az elismerést. „Hiába érvek és viták, / Egy bizonyos van: a világ, / Nem előre halad. / Hanem hátulról épül” – szól a költemény kiragadott pár sora. A másik vers idézése ünneprontásnak is hathatna: „Nem válogat a győzelem, / Mindegy neki, / Egyformán felemel / Hamisat és igazat. / Ám a vereség, / Tönkrement, megalázás / Jogot ad, igazat ad. // A győztes igaza meghal. / A vesztesnek igaza lesz.” Egy könnyed, a helyhez illő mókás, góbés fordulattal ajánlhatnánk tán, hogy a díjjal érezze, tartsa magát vesztesnek is, de ha igaza, szerintünk, nem is lesz, nyugodt beletörődéssel fogadhat mégis minden dicséretet annak szellemében, ami Ottlik Géza regényének – *Iskola a határon* – ugyancsak egzisztencialista alapvetése. Tétele, hogy „a vereséget izgalmasabb, sűrűbb anyagból való és fontosabb dolognak tartsuk a győzelemnél – mindenesetre igazibb tulajdonunknak”. Ugyaninnen egy másik példázat, miszerint a világ „keserű ismerete”, akár a hajók tőkesúlya, ha le is lassíthatja a haladásunkat, „de szilárdságot ad”, már segíthet visszaevickélni a kiinduloponthez, az emlékév eme kivételes eseményének kitüntetett pillanatához, a Tamási-díjhoz.

MÁRKUS BÉLA (1945) a Debreceni Egyetem nyugalmazott docense. Utóbbi kötetei: *Gál Sándor* (2017), *Szilágyi István* (2018), *Cseres Tibor* (2022).

Főleg a jelöltjéhez, rámutatni „illúziótlan szilárdsága” némely ismertető jegyére. Mindenekelőtt azonban arra a szemléleti, világnézeti fundamentumra, amelyre látszólag az ő önellentmondásos alkotói – írói, művelődésirányítói – szerepvállalása épül is – nevezetesen, hogy miközben mind kevésbé hisz, hihet a kultúra közösségformáló, szabályozó és összetartó erejében, aközben mégis igen tevékeny részese a kultúra teremtésének. A már említett, Békéscsabán megjelenő irodalmi, művészeti folyóiratnak több mint negyedszázada a szerkesztője (előbb, 1997-től két évig a főszerkesztő-helyettese volt, aztán a mai napig a főszerkesztője, 2007-től a *BárkaOnline*-é is). Csaknem öt éven át – 2004 és 2008 között – az Aradon szerkesztett *Irodalmi Jelen* című folyóirat kritikai rovatát vezette, 2013-tól a Marosvásárhelyi Művészeti Egyetemen a Balassi Intézet lektor-irodalomtörténész vendégoktatójaként a kortárs magyar irodalomról adott elő; napjainkban a Kárpát-medencei Tehetségkutató Alapítvány kritikuszjelöltjeinek tanára. S nem utolsósorban: 2017 óta a Gyulai Várszínház igazgatója, ahol nincs ugyan önálló társulat, ám ahol voltaképpen folytathatja azt a munkát, amelyet mint a legkülönbözőbb művészeti, kulturális programok szervezője előbb tán (1986-ot követően) gimnáziumi tanárként és a *Gyulai Hírlap* főszerkesztőjeként, majd 1999-es megalakulása után a Körös Irodalmi Társaság elnökeként is végzett. Ilyen volt két, a posztmodern korszak többféle – köztük posztmodern – irodalmiságáról, magatartás- és stílusjegyeiről, szerzői szerepfelfogásáról tartott konferencia, a Magyar líra az ezredfordulón, valamint a Magyar próza az ezredfordulón, a hozzájuk társított író-olvasó találkozókkal, műhelybeszélgetésekkel, továbbá a 2003 óta kétévente megrendezett és 2019-ben immár IX. Irodalmi Humorfesztivállal. E példák is bizonyíthatják, Elek Tibor a nemzeti kultúra „státuszos munkása” mennyire szerteágazó feladatok – igen sokszor – önkéntes végrehajtója volt és maradt. E sokféleség pedig nemcsak a különböző művészeti szférák figyelemmel kísérése, a „múzsák testvérisége” nyomán alakulhatott ki, hanem annak a meggyőződéssé vált felfogásnak az eredményeképp is, amelyik művelődésünk egészére tekintve mintegy magától értetődőnek hitte és tudta a szétszórt magyarságnak ha nem is az egységét, de az együvé tartozását, és ennek szellemében képviselőiknek a színpadon csakúgy, mint a tanácskozó termekben és másutt a szereplését, a bemutatását. Egyáltalán: a jelenlétét. Természetes tehát, hogy nemigen van olyan határon túli magyar társulat, amelyik ne mutatkozhatott volna be a várszínházban, vagy olyan jelentős kisebbségi írónk, akinek a műveit ne tárgyalták volna – mint két évvel ezelőtt a nyugati emigráció olyan íróját, mint Márai Sándor – konferenciák keretében.

Mindezek alapján egyik méltatója (Fekete J. József) okkal állíthatta, hogy „szemléletében a határokkal szabdalta magyar irodalom az *egységes sokféleség* megvalósulása”. Ezt ő az *Árnyékban és fényben* című, Darabokra szaggatott magyar irodalom alcímű könyvére hivatkozva azzal egészítette ki, illetve árnyalta, egy, a részéről már-már vérlázító higgadtsággal folytatott vitában (ld. Bodor Béla: A miért pont az-ra irányuló kérdés; Elek Tibor: De hol itt a lényeg?; Bodor

Béla: Két szó: lényeg és sajnós; Elek Tibor: Kedves Béla. *Műút*, 2008/6), hogy egység helyett sokkal inkább lát „megosztottságot, szétesettséget, mindenféle (területi, esztétikai, erkölcsi, politikai, intézményi stb.) tekintetben”, és „jó lenne, ha épp a fentiek miatt, minél többen együtt tudnák vagy akarnák látni irodalmunkat”. Nyomatékosította: „Nem egységben, hiszen ezek után már hiú ábránd lenne a nyelven és az alapvető kulturális hagyományokon túl bármiféle egységről beszélni, de együtt a különböző részeit, irányzatait, melyek épp a nyelv és a hagyományok közössége okán összetartoznak.” Szerkesztői munkájában is ezt tartotta szem előtt; e „plurális értékszemplélet” következtében olyan a folyóirat, amilyen – tette hozzá. Erről ez eltökéltségről vagy – nevezzük így ismét – illúziótlan szilárdságról tíz évvel ezelőtt, az akkor ötvenéves főszerkesztőt köszöntő Ács Margit bevallotta, hogy voltak néha némi fenntartásai s kételyei a sikert illetően, ám látta, a köszöntött nem adja fel „a polifónia iránti előszeretetét”. Ellenkezőleg, nem szűnik erőfeszítéseket tenni „a szekértáborok ignorálására”, végre hajtani a „nagy mutatványt, hogy úgy szerkessze a lapot, olyan rendezvényekre kerítsen sort, mintha normális irodalmi élet lenne Magyarországon”. És persze, tehetnék hozzá, a határon túli részeken. A *Bárka* kormányzójának eme „diplomáciai attrakciói” ugyanúgy lehetnek „erőltetettek” (Ács M.), mint ahogy születhetnek az illúziótlanság sziszüphoszi jegyében is.

Bárhogyan is van, fel sem merülhet, hogy a szerkesztő koncepciója valamiféle külső sugallatra, netán nyomásra alakult volna ki, vagy hogy belső kényszerből magára erőszakolta volna. Miként az sem készítette külön erő kifejtésre, hanem habitusából, kritikusi karakteréből adódott, hogy miután nem csatlakozott egyetlen irányzathoz, szekértáborhoz sem, mindenkivel szemben megőrizte „saját kételyeinek szuverenitását”. Öntörvényűségét úgy is, hogy elemzése során nemcsak – ahogy a posztmodern divat diktálta – a mű nyelvi-poétikai megalkotottságára figyel, hanem velük összetartozónak tudja a valóságosság, a referencialitás és a morál kérdéseit is. És ami ugyancsak lényeges ismertetőjegy: elvégzi a jelentéstulajdonítás vagy keresés, valamint az értékelés „műveleteit” is. Mind eközben – másokkal együtt Pécsi Györgyi is így látja – az esztétikai, poétikai minőséget illetően „könyörtelen – Bornemissza Péter szép szavával –, talán az oldala is kifakadna, ha nem mondaná el a fenntartásait, kritikai észrevételeit, minden esetben”.

Köteteinek sora igazolhatja ezt: a *Szabadságszerelem* (1994), amely eligazító alcíme szerint a múlt század nyolcvanas éveit kisebbségi magyar irodalmairól szól, a „magatartások és formák” vizsgálatával. A *Helyzettudat és önismeret* (1997) a magyarságnak és az európaiságnak az esszéirodalmunkban felvetett kérdéseit tárgyalta, kiemelve többek között Vekerdi László gondolatát: „Mára Közép- és Kelet-Európát komolyan fenyegeti a lehetőség, hogy gigantikus monolitikus kaszárnyából komplett pluralisztikus pokollá alakuljon át.” A művészetek társadalmi megbízatásával, feladatvállalásával kapcsolatos elutasító véleményekre válaszul pedig megjegyezve, az irodalmon kívül „nem nagyon van más, ami a nemzeti közösség belső kohézióját, önazonosság-tudatának fenntartását erő-

síthetné". A pálya nyitányának könyvei ugyanúgy a nézeteit bátran hirdető, akár vitára ingerlően kinyilvánító írástudót mutatják, mint az *Értékválasztás* című, közéleti, politikai írásainak válogatása (1999), amelyről utóbb úgy vélekedett, hogy a „rendszerváltoztató, világalakító lendület” sodrában íródott. Mert egy időben a politikával való foglalkozás csaknem az irodalommal egyenrangú szenvedélye volt – később azonban, mondja a kétezres évek legelején, rá kellett jönnie, a politika nem értékek, eszmék, elvek alapján alakul, a „párt-politikától független szellemi magatartásra nincs szüksége a politikának”. Ez az egyenes, nyílt beszéd, tárgyilagosság és szigorúság jellemzi „páros” köteteit is. A *Fényben és árnyékban* (2004), valamint a már hivatkozott *Árnyékban és fényben* (2007) esszék, tanulmányok, kritikák és beszélgetések gyűjteménye; az előbbiben mer szigorúan ítélkezni az irodalmi siker természetrajzáról, a jogtalan és indokolatlan megkülönböztetésről. Egyet nem értését a Máthé Évával folytatott beszélgetése során (*Bonyolult irodalmi képletek*) kérdésként fogalmazta meg: „A pesti aszfaltot, kiadói és folyóirat-szerkesztőségek kilincseit, baráti társaságok székeit koptató író miért lesz sikeresebb? Elismertebb, mint a Csíkszeredában élő, aki ugyanazon a nyelven akár jobb, értékesebb művet hozott létre? Közben egy magyar irodalom van”. A kérdés: állásfoglalás, állítás. Annak a szellemi szuverenitásnak a megnyilvánulása, amely igen széles és mély ismeretanyagra támaszkodik. Ezért is adhatta későbbi, válogatott kötete címéül: *Állítások és kérdések* (2012). Az eszmecserére, vitára való készségét hangsúlyozva ismét, hasonlóan ahhoz, ahogy harminc esztendő (1984–2014) termését, válogatott és új esszéit reprezentáló könyve, az *Irodalom és nemzeti közösség* (2014), továbbá az a 2017-es interjúkötete is, amely a *Párbeszédben a kortárs „erdélyi” magyar irodalommal* címet viseli.

Az életmű szerves voltáról, tudatos építéséről tanúskodnak az írói monográfiái. A már említetten, a *Szekely János*ról szólón kívül (amely két kiadásban is megjelent, 2001 után 2011-ben is) a *Gion Nándor írói világa* (2009), majd a *Markó Béla költői világa* (2014), valamint a *Grendel Lajos munkásságát elemző* (2018) tartozik ide. Két erdélyi, egy délvidéki és egy felvidéki, tegnapi fogalmakkal: két romániai, egy jugoszláviai és egy csehszlovákiai magyar író életművének számbavétele, értelmezése, értékelése. Reprezentatív kötetek: méltón képviselik a szerzőt, mind a nemzet egybetartozása gondolatával, mind tárgyalásmódjuk alaposágával és stiláris változatosságával. Értékrendjük megalapozottságával, szempontjaik változatosságával, szemléletük tágasságával. Mégsem meglepő, hogy bíráló szavak érték. Hol finomabbak, hol durvábbak. A Gion-monográfia kapcsán – vagy inkább: ürügyén – például a Gion életpályáját ugyancsak bemutató Gerold László azok közé a magyarországi irodalomtörténészek közé sorolta, akik élükön Görömbei Andrással, mondjuk úgy, hajlamosak „a kisebbségi irodalmat az esztétikai szempontok mellőzése árán is felemelni”, háttérbe szorítva a művek „immanens irodalmi jegyeinek, értékeinek s hibáinak kellő mélységű vizsgálatát”. A *Műút*-beli – korábban hivatkozott – vita „indítója” megsemmisítően ítélkezik, ha nem is egyenesen Elek Tiborról, de azokról, akikhez

„Görömbei és mások” megnevezéssel őt is sorolja. Ők lennének azok, akik úgy látják, a posztmodernitás írója csak a szövegekkel hajlandó foglalkozni, holott Bodor szerint a referencialitásra törekvőtől egészen más különbözteti meg. Az, hogy „nem hajlandó felelőtlenül hadovázni sorsról, népről, nemzetről, társadalomról, ahogy tette azt (ismert eredménnyel) a népinek kinevezett szerzők sora, mintha »igazságot lehetne tenni« irodalmi szövegek szerkesztésével; mintha a társadalmi egyenlőtlenségek enyhítésének kérdése nem követelne szociológiai és közgazdasági jártasságot; vagy mintha természetes volna, hogy pusztán származási alapon joga van egy szépírónak arra, hogy mindenfajta demokratikus eljárás vagy legalább jogi felhatalmazás nélkül képviselje az ország nyilvánossága előtt emberek millióit”. Ehhez az irodalom-felfogáshoz több kommentár is kívánczozna – egy azonban mindenképp: világosan mutatja azokat a körülményeket, az irodalmi életnek mind az alkotói, mind a befogadói oldaláról, amelyekkel Elek Tibornak akár mint főszerkesztőnek, akár mint kritikusnak számolnia kellett, muszáj volt szembenéznie. Ő, aki úgy jellemezte a saját politikai értékvilágát, hogy az a liberális alapelveket és a szociáldemokrata értékeket is magában foglalja, de inkább konzervatív eszmeiségű, találkozott a meggyőződéssel, miszerint „a konzervativizmus fő értékei (a létbiztonság, az értékörzés, a tekintély tisztelete stb.) a művészi alkotótevékenységgel összeegyeztethetetlenek”. Vitatársa véleménye elgondolkodtathatta, vajon nem táplál-e túl sok illúziót saját munkássága több területén, és nem veszít-e belőlük lépten-nyomon. Ahogy előre halad a korában, életidejében, s ahogy életműve mint a világ: „hátról épül” a mindeddig felsoroltak bizonyossága szerint. Ami pedig felépült, az az illúziótlanságon való győzedelmeskedés tanúsítója lehet. A győzelemé, még ha „izgalmasabb és sűrűbb anyagnak” hinné is a vereséget, igazibb tulajdonának.

A Tamási-díjat azzal ajánlhatjuk a „tulajdonába”, hogy tekintsen úgy rá, mint kivételes „magányos magaslatra”, amely ott van a Pro Literatura-, a Ratkó József-, az Irodalmi Jelen-, a Sík Ferenc-, az Erdélyi Magyar Irodalomért Alapítvány Hídverő- és a József Attila-díj szomszédságában, egy vonulatban, ahogy a lánc-hegységekben a csúcok állanak.